

אשר, 36 ע"ד
88 ע"ד
ספראי 1967
1967
1967

הכנות המגלה

בסוף תקופת בית שני היתה ירושלים עיר כלילת יופי, שמעטות דוגמתה בעולם: עיר מוקפת חומות אדירות, מעוטרת שערים, מבוצרת במצודות מוצקות ונישאות ובמגדלים גאים, ובה כיכרות ורחובות מרוצפים אריחים-של-אבן, אכסדרות וסטווים של עמודי-אבן-ושיש, בריכות מים, גשרים מקושטים נטויים מעל עמק, ארמונות של שיש וזהב. ומוקד יופיה של ירושלים — בית המקדש על הר המוריה.

„אמרו: מי שלא ראה בנין הורדוס — לא ראה בנין נאה מימיו. במה בנאו? אמר רבה: באבני שיש ומרמר: ויש אומרים: באבני כוחל, שיש ומרמר. מוציא שפה ומכניס שפה, כדי שיקבלו את הסיד, ביקש לצפותם זהב — אמרו לו חכמים: הנה, כך יפה יותר, שנראים כגלי הים.“ (תענית כ"ג: סוכה ג"א)

עם ישראל יצא לגלות ארוכה, ושתי צורות של ירושלים בידו. הציור „ירושלים“ נתלבש בשתי הדרכים המובהקות לרוח ישראל לאחר החורבן — דרך ההלכה ודרך האגדה. התקווה לחידושה של ירושלים הארצית התבטאה באיסופם וכתובתם של מאות הלכות ופרטי-פרטים התלויים בעיר, בחינת הכנה והכשרה ליום בניינה וחזירתה לישראל, ליום החזרת העטרה ליושנה. כנגד עולם ההלכה, שכולו מעשה שמן העולם הזה, נרקמו אגדות לאין-ספור מסביב לעיר-החזון.

משך אלפיים שנות הגלות גבר יסוד החזון בהכרת ישראל ביחסו אל ירושלים. אמת, מעולם לא נותק המגע הממשי בעיר גופה. תמיד (חוץ מזמן מועט) נאחזו יהודים בעיר והחזיקו בה מעמד גם בזמנים הקשים ביותר של רדיפות עריצים ושל שפל כלכלי. אבל לרוב העם היושב בגולה נעשתה ירושלים למושג הכרוך בימות המשיח.

המהפכה הרוחנית הגדולה, המציינת את המאה האחרונה בתולדות ישראל, לא פסחה גם על המושג „ירושלים“. תנועת החידוש הלאומית שמה לה למטרה להפוך את עם ישראל מקיבוץ הפזורה באוויר לאומה המושרשת באדמתה. בחידוש הסינתזה הלאומית-הרוחנית על-פי דוגמת ימי החשמונאים חזרה עיר הקודש והחזון ולבשה דמותה של עיר ממשית. הדור החדש שקם בארץ-ישראל הרגיש בה שוב את עיר המציאות והממש, עיר העצים והאבנים, עיר ארצית, עיר הגבעות והגיאיות, עיר של בתים ואוכלוסין, עיר חומות ובתי-יראה. בקפיצת המרחק שבין העבר ובין ההווה עלו וקמו לעיני דור התחייה העברית שרידי העבר הנראים לעין, שמעל פני אדמת ירושלים, ושרידים הטמונים עדיין בקרקע, — עד שבשעת הכושר חזרה ונעשתה לבירת ישראל המחודשת. (מתוך ההקדמה ל„ספר ירושלים“ בעריכת פרופ' מ. אבי-יונה)

הר הבית והכותל המערבי

הר הבית

שהושבים בני עמנו בתפוצות), שהקיפה לפנים את הר הבית כולו. לפני הכותל נמצא בעבר מבוי בלתי מפולש, סגור וחוסם על ידי הצרות המוסלמים המוגרבים (המרוקאים), ארכו 28 מ' ורחבו 3.60 מ', ובשטח מצומצם זה היו מתכנסים יהודים (עד מלחמת הקודש) לתפילות ולתחינה לפני מקום קדשם.

אורכו של הכותל המערבי הוא 28 מ', גובהו 18 מ' והוא מורכב מ-24 נדבכים. תשעת הנדבכים התחתונים – הבנויים אבנים ענקיות בנות 5 עד 6 מ' באורך ומסודרות זו על זו ללא מית, הם מימי בית שני, כמובח מצורת האבנים: זה חלק מסביב, וזו כוללות ומגובנות באמצע. הנדבכים העליונים, הבנויים אבני גזית חלקות וקטנות הרבה יותר, מחלקם (4 נדבכים) הם מימי אדריאנוס קיסר, ובחלקם מראשית ימי השלטון המוסלמי בארץ.

הנדבכים הללו הם רק החלק העליון של הכותל, החלק הנראה לעין, ומלבדם קבורים מתחת לקרקע עוד 19 נדבכים שנתכסו בעיי החרבות ואשפת הדורות. נדבכים אלה, שנחשפו על ידי החוקר האנגלי טשארלס וארן בחפירותיו משנת 1867, דומים באופן בניהם ובגודל אבניהם וצורתן הרקומה לתשעת הנדבכים התחתונים שמעל לקרקע, והם ככל הנראה עוד מימי בית ראשון. התחתון שבנדבכים קבוע בסלע הכתר, הוא גיא הטורף פיו.

בימי הכיבוש המוסלמי

בשנת 638 לספחה"ב כבשו המוסלמים את ירושלים והיא נקראה בפיהם בשם „בית אל מקדש“ – בית המקדש, או בשם „אל-קודס“ – (העיר) הקדושה.

הם קשרו גם את הכותל המערבי למסורתם וקראוהו „אלבורק“, על שם מסע הפלאים של מוחמד נביא האיטלם, שלפי האגדה המוסלמית, רכב על סוס בעל כנפיים בשם „אלבור-ראק“ ממכה לירושלים, וירד ליד הר הבית, שם קשר את סוסו במקום הכותל המערבי, שמאז התקדש במסורתם.

בשם זה מכנה הנביא מיכה המורשתי (ג, יב) את הר המוריה, הנזכר בדה"ב (ג, א) כהר, שעליו החל שלמה לבנות את בית ד' בירושלים. שם זה נפוץ ביחוד בספרות המדרשית, במשנה ובתלמודים. מיראת כבוד למקדש שעליו, כינוהו הנביאים והמשוררים גם בשם „הר ד'“, או „הר בית ד'“ (תהלים כד, ג; ישעיהו ב, ב; ג, ו; „הר הקדש“ (ישע' כז, יג; נח, ז; תה' ב, ו; ג, ה). קדושת ההר בעיני העם עומדת עוד מדורות קדומים: אליו (אל „אחד ההרים“ אשר בארץ המוריה) הוריד אברהם את יצחק בנו לעשות רצון קונו (ברא' כב, ב); אותו קנה דוד המלך מאת ארונה היבوسی להקים עליו מזבח לד' כדי לעצור המגפה על ישראל (שמו"ב כד, כא; דה"א כא, יח, כב); עליו הקים שלמה בנו את הבית הראשון, ושבי"צ יונן את הבית השני, שהורדוס הגדול הפכו למכלל יופי.

מידות ההר

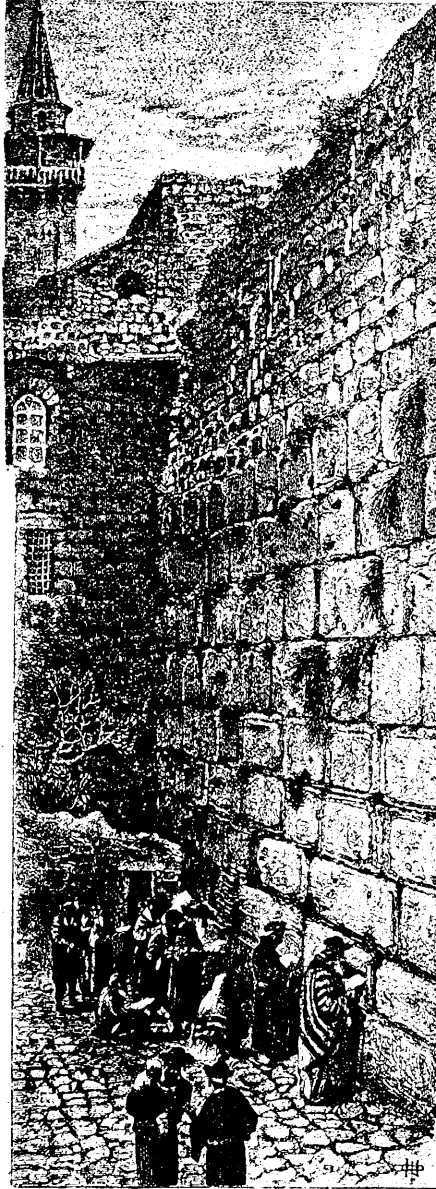
הר הבית הוא המישור היפה ביותר בירושלים העתיקה ושטחו הוא יותר מהמישור שטח העיר כולה. „מקום שהיה רוב מיהתי, שם היה רוב השמיש“ (מסכת מידות ב, א). אכן, כדי לקבל בהר מושפע ומחודד מישור מרובע גדול כזה, צריך היה לקצין את ראשו ולהרחיב וליישר את שטחו. לשם כך הקיפו את צלעותיו התלולות בחומות, ושפכו עפר רב למלא את החלל שביניהן ופיו הראש הקטן. חומות אלה נחרבו אף הן מחורבן הבית כולו, ולא נשאר מהן אלא כותל אחד, הכותל המערבי.

הכותל המערבי

„נאד הדמעות“, אשר זה מאות בשנים סירפג הוא את צערם של בני ישראל הבאים לשפוך לפניו את מר לבם ולנשק את אבניו הענקיות „שקמטו מזוקן“, הוא שריד מהתורה מיה המערבית (ולא מהמקדש עצמו, כפי

כותל הדמעות

מאז 1520 כמעט לא נכתב ספר מסע לירושלים ללא הזכרת הכותל, כותל הקינות בפי הנוצרים. מחברי תחינות ופזמונים כיבדו את הכותל בפרי דמיונם ועטם. באגרות הבקשה

ברבות הימים הקימו המוסלמים על הר-המוריה מסגדים מפוארים, ועשוהו לאחד מ-מרכזי דת האיסלם החשובים ביותר. המוסלמים הניחו ליהודים להתפלל בקרבתו של הר המוריה.

לתולדות הכותל

לראשונה נזכר הכותל בדברי האמורא הי-דוע רב אחאי במדרש שמות רבה (ב, ב), ש-אמר: „לעולם אין השכינה זזה מכותל מע-רב, שנאמר: הנה זה עומד אחר כתלנו...“ (שיר השירים ב, ט). אחר כך לא נזכר מאות בשנים, אף לא מפי הרמב"ן שחידש את היי-שוב העברי בירושלים בשנת 1267. אמנם, ר' בנימין מטודילה, שביקר בארץ בשנת 1170, מזכיר מציאותו של „כותל מערבי“ לפני ה-כיפה של מקום המקדש, אך הוא מחליף אותו עם שער הרחמים וקודש הקדשים, וכותב ע-ליו: „והוא אחד מהכתלים שהיו בקודש הקד-שים וקוראים אותו שער הרחמים, ולשם באים כל היהודים להתפלל לפני הכותל בעזרה“.

ומטעם זה, שהכותל לא נזכר מאות רבות בש-נים, החליטו לקבל את המסורת העממית, שה-כותל נגלה ונחשף על ידי השולטן התורכי סלים הראשון, שכבש את ירושלים בראשית המאה ה-16 וציווה לפנות את הרחבה שלפני הכותל מאשפת הדורות, שהנוצרים נהגו לשפוך שמה כדי להכחיד זכרו. ועוד חספר המסורת (על פי „מבשרת ציון“ מאת א. מ. מאהר. לבוב, 1847), כי אחרי שטיהרו את הרחבה ונגלה הכותל, קרא השולטן לראשי היהודים ודיבר על לבם לבנות את בית המקדש שלהם מכספו. ויענו אותו בבכי לאמור: „אדוננו המלך, עלינו לברך את ד' ולי-הודות לך על החסד הזה אשר הואלת לעשות עמנו ועם המקום הקדוש הזה, אך כפי מסורת אבותינו בידינו לא נוכל לבנות את הבית הזה, עד אשר ישלח ד' בואל צדק להשיב כבודו (של הבית) כבראשונה, ובמצוותו ייבנה“. ויאמר המ-לך: „אם כן הוא, אבנה אותו לבית תפילה בע-בורי“ (כלומר, למוסלמים) והשיבם לבתיהם בש-לום. (פנחס נאמן, „דבר“ 6.8.67)

„חותם כולל עסטרייך (אוסטריה) אונגרו, מעהרן, בעהמן בירושלים, חברון, צפת וטבריא ת"י. שומרי החומות בית הסופר והמאיר".

נושבות היהודים. בפרעות של אב תרפ"ט נהרגו כ-150 יהודים, רובם בחברון ובצפת. תפילה ותקיעת שופר

בעיית התפילה של יהודים ליד הכותל הועי ברה ע"י ממשלת בריטניה לטיפול של ועדה בינלאומית, שנתמנתה ע"י חבר הלאומים, ולאחר גביית עדויות בארץ היא המליצה, שי הבעלות על הכותל והרחבה שלפניו נשארה בידי המוסלמים, אך עם זאת זכאים היהודים להתפלל לפני הכותל כאוות נפשם, בתנאי שלא יעמידו ספסל או מחיצה ולא יתקעו בשופר.

כל ההגבלות שהוטלו על היהודים קוימו באין ברירה, פרט לתקיעת השופר במוצאי יום הכיפורים, שנערכה מדי שנה בשנה על ידי תוקעים עקשנים ואמיצים, על אף כל ה"אמצעים החמורים שנקטה המשטרה הבריטית כדי למנוע זאת. לשווא היו השוטרים הבריטיים משוטטים בין המתפללים ובולשים אחרי החשודים. תמיד היתה התקיעה בוקעת ועולה במפתיע, על אפם והמתם של הערבים והבריטים כאחד, ואחריה היתה פורצת, במ"לוא עזה, הקריאה בת אלפי השנים: „לשנה הבאה בירושלים".

(קטעים מדבריהם של בדאווה, וילנאי, הכהן).

לגדיבים בגולה תופס הכותל מקום רחב. היושבים בצער וביסורים המתחדשים יום-יום בירושלים רואים את עצמם כנציגי העם ב"היכל מלך מלכי המלכים הקב"ה ואת תפילתם בעד המחזיקים בישוב הם שוטחים לפניו על יד הכותל. הכותל מופיע בחותמות „הכוללים" (אגודי עולים מארצות מסוימות) וכמעט לא היה בית יהודי בתפוצות, שסמל זה לא הגיע אליו, והילדים התבוננו בהתפעלות בנדבכי האבנים הגדולות ובאזורים שממעל בהר הבית. הכותל היה נמצא בהקדש של העדה המוסלמית-המוגרבית (המרוקאנית), שבניה מתגוררים בבתים סביבו. הברון בנימין (אדמונד) דה-רוט-שילד ניסה בעת ביקורו בירושלים בשנת תרמ"ז (1887) לרכוש את הכותל. הוא הציע למוסלמים, השוכנים מסביבו בבתים דלים, לבנות שכור נה נוחה ויפה מחוץ לעיר ולמסרה להקדש המוסלמי. אולם תוכנית זאת לא נתגשמה.

מאורעות תרפ"ט

בראשית חודש תשרי, בעשרת ימי התשובה של שנת תרפ"ט (1929), העמיד אחד החסידים מחיצת יריעות ברחבת הכותל, להפריד בין הגברים לבין הנשים, שבאו להתפלל שם. המופתי וחבריו נאחזו בכך, והמושל הבריטי שלח את אנשיו להסיר את המחיצה ביום הכיפורים.

באחד מערבי השבת פרץ המון ערבי מ"מסגד עומר לרחבת הכותל, וערך פרעות בין המתפללים היהודים. משם ניתן האות לערבים מוסתים בכל הארץ, וגל של פרעות שטף את

הכותל המערבי והבניינים בחצר המקדש. ציור משנת תר"י.

„אבנים רכות ורגישות“

הרב קוק ז"ל העיד בפני „ועדת הכרתל“ יו"ר הוועדה, שאו, שאל את הרב קוק: אמור נא לי, הרי זהו בסך הכל גל אבנים. מדוע אתם מוכנים למסור נפשכם בשל אבנים אלה? על כך השיב לו הרב קוק: „יש אבנים שהן רכות ורגישות כמו הלב, ויש לבבות שהם קשים כאבן“.

קטע של החומה וששת שעריה. הכותל המערבי, בית הכנסת „החורבה“ ומקומות הקדושים ליהודים, מתוך מפה דמיונית שצייר יהודי מצפת לפני כמאה שנה.

סיפורי עם על הכותל המערבי

ד"ר דב נוי:

מוטיב מיוחד לספרות העממית**היהודית**

יונקת ממקורות הנצח, וחורבן, שמטבעו ארעי הוא, אין בו כדי להפקיעה. דרך השיבה זו שונה מדרכי השיבה הטבעית הרואלסטית הן של ה"עמים הקדומים והן של החברה בהווה. שם מעיד חורבנו של כנען-קדש מפויים על חופר הארץ נים ועל אולת-היד של כוח-הקדושה המשמש לו מקור יניקה, הינה והנה כאחד; כי מתפקידיו של הכוח הוא להגן על הסמל המוקדש לו (כח-שיבה הקמאית והאלילית הוא אף מזדהה אתו). אין איפוא פלא שלא מצאנו בסיפורי עם, לא חורבות קדושות, ולא כתלים-שירידים שהם בגדר חורבה.

מן הראוי לציין כאן את שירו של שאול משר-ניחובסקי „שלוש אתונות“, שבו מסמלת „חורבה קדושה“ את היהדות, כול המזרז והמסגר, המ"סמלים את הנצרות ואת האיסלם.

„בת-קול שמנהמת כיונה“

על הקשר בין החורבה הקדושה ובין הכותל המערבי נלמד מדרכי היישום העממי של ה"סיפור הנודע, הנמסר בשם ר' יוסי (כמאה שנה אחרי חורבן ירושלים). ואלה דברי האגדה בפ"ר יוסי (ברכות ג', א'):

פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת, מהחורבות ירושלים, להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח עד שסיימתי תפילתי. לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי: „שלום עליך

בסיפורי-עם, הנמסרים מדור לדור בעל פה ע"י החברה, ממלאים תשמישי-קדושה ומקומות-קדושה תפקיד נכבד ביותר, ובכללם: מקומות פולחן ותפילה, כנסיות ומקדשים, מסגדים וקברים קדושים. במדור זה כלולים גם סיפורים על חפצים ותשמישי קדושה ה"מהווים חלק אינטגרלי של המבנים: מזבח, פעמונים, ארון קודש, עמוד תפילה וכיו"ב. עם זאת מן הראוי לציין עובדה אופיינית הב"אה ללמד על ייחוד המוטיווים היהודיים: אם כי מיוצגים חלקי-מבנים שונים, לא מצאנו את מוטיוו הכותל המקודש, ששרד ממבנה הרב. מוטיוו זה מיוחד לספרותו העממית של עם ישראל.

חורבה קדושה

עצם הקיבוצה, כי בהשיבת ישראל ובספרותנו העממית נועד מקום מיוחד ל"כותל המערבי" ה"מקודש, נוסף על צימצום התחום של סמלים דתיים, היצוניים ומוהשיים (בעקבות הדיבור השני בעשרת הדיברות), יש בה כדי להעיד על ייחוד הסימבוליקה היהודית ועל דרכי השיבה, אשר נאחזריהן כולסת ההשקפה: אין חורבן היצוני, ארצי, קובע את קדושתו של החרב. קדושת אמת

עמד בית המקדש.
נוסף על סיפורי הכותל שנתפרסמו בדפוס, והם חיים לרוב גם במסורת העממית שבעל-פה, יש מקום להיעזר גם בסיפורים שנרשמו מפי מספרים יוצאי עדות שונות בישראל, ו-הם שמורים ב„ארכיון הסיפור העממי בישראל“ (אסע"י).

התגלות השכינה בכותל המערבי

בהתאם למסורת העתיקה, לא זוהה השכינה מכותל מערבי של בית המקדש. מסורת זו הורחבה בדמיונו היוצר של העם, ומכאן המסורות על הקב"ה העומד מאחורי הכותל (עפ"י הכתוב בשיר השירים ב' 9), משגיח משם ומשקיף על בני אדם, מציץ דרך נקבי הכותל והנראה אינו רואה את הרואה, ועוד כיו"ב. מכאן גם דרשת המלה „כותל“ על דרך הנוטריקון והגימטריא: תל הוי"ה (כ"ו בגימטריא הוי"ה), כלומר „תל שהכל פונים ומכוונים אליו את התפילות“. מכאן גם, כנראה, השם שבו נקרא ע"י הערבים שער השלשלת („באב א-סלסלה“), — שער השכינה („באב א-סכינה“), והוא השער שדרכו נכנסים אל חצר המקדש.

הכותל חרוט בכוס לקידוש משנת תר"ס — 1900 בקירוב.

רבי ז' אמרתי לו: „שלום עליך, רבי ומורי ז' אמר לי: „בני, מפני מה נכנסת לחורבה זו?“ אמרתי לו: „להתפלל... אמר לי: „בני, מה קול שמעת בחורבה זו?“ ואמרתי לו: שמעתי בת-קול שמי נהמת כינה ואומרת: אוי לבנים שבעוונותיהם החרבתי את ביתי, ושרפתי את היכלי והגליתם לבין האומות“. ואמר לי: „חייך וחיי ראשך! לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום ג' פעמים אומרת כך“.

הדמיון העממי קשר חורבה זו „מחורבות ירושלים“ לא רק עם בית-המקדש החרב (פירוש שאינו מסתבר מן הטקסט), כי אם גם עם הכותל המערבי.

מכאן גם הסיפורים על יונה לבנה, הומיה ומשתתפת בבכיתם של היהודים המקוננים בליל תשעה באב לפני הכותל המערבי על החורבן, והאגדות על גילוי השכינה בכותל.

סימל התקווה

אלא שהכותל המערבי מסמל במהותו לא רק את העבר המפואר מלפני החורבן ואת ההווה הטראגי של הגלות; הוא משמש גם סמל התקווה של תקומת המקדש העומד אמנם בחורבנו, אך הוא עתיד להיבנות במהרה בימינו. כי „ביום שחרב בית המקדש נולד הגואל“, והפסוקים ו„הלבנון באדיר יפול“ (ישעיה י' 34) ו„יצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה“ (שם י"א 1) סמוכים זה לזה.

חלק בלתי נפרד מבית-המקדש

לאור ההנחיות האלו אפשר לנתח את האגדות העממיות שנתרקמו במרוצת הדורות מסביב לכותל המערבי ולבדוק, באיזו מידה הן משקפות את חשיבת העם שגלה מארצו, והכותל משמש לו לא רק תחליף ומקדש מעט (כי תפקיד זה נועד, כידוע, לכל בית-כנסת) בכל אתר ואתר, אלא חלק בלתי נפרד מבית המקדש, אחת החומות שהקיפו את הר הבית, והיא תשתלב בימות המשיח והגאולה השלמה, במקומה הקבוע, בהיכל העתיד לקום ולעמוד עמידת-עולם באותו מקום עצמו שבו

שוב פעם נכנס ר' נתן לבית המקדש ומצא בית-המקדש חרב וכותל אחד עז-מד. אמר: מה טיבו של כותל זה? אמר אחד: אני אראך. נטל טבעת (ההיא) ונעצה בכותל. והיתה הטבעת ההיא הולכת ובאה. עד שראה את הקב"ה שהוא שוחה וזוקף ועומד ומיילל, שוחה וזוקף ועומד ומיילל.

מועטים החכמים והצדיקים שזכו לגילויי שכינה ליד הכותל. הסיפורים על נושא זה מת-עצמים במכלול סיפורי האר"י, אשר רבים מהם ממלאים ארץ-הקודש ומקומות-הקודש בה את התפקיד המרכזי. (ד"ר דב נוי, סיפורים על הכותל המערבי, "מחניים" ק"ז)

פירוש כל המסורות האלו בדמיונו היוצר של העם הוא: אם יש מי שזוכה לראות את פני השכינה, הרי זה לא בארץ-ישראל, ואף לא בירושלים וב-בית-המקדש, כי אם דווקא במקום ש-ממנו לא זכה, כלומר בכותל המערבי, אלא שלא כל אחד ואחד זוכה לכך... סיפור מיסטי שנשתמר בתנא דבי אליהו (פרק ל', מהדורת רמא"ש פרק כ"ח) מעיד על דרך חשיבה זו כבר בתקופה קדומה, ועל נסיונות מעשיים (אכן, טיבו של המעשה ומהות הטבעת שנעצה בכותל לא נתבהרו די צרכם), להביא לגילוי השכינה ליד הכו-תל:

הכותל של כולם

שיחררנו את ירושלים — מה שיחררה ירושלים בלבנו?

אם שביעת, "אם אשכחך ירושלים" היה לה תוקף גם היום, הרי זה בגלל העובדה, שיהודים לא הפסיקו מאז אלפיים שנה לזכור ולהזכיר אותה בתפילותם.

זכירה — גם היא כיבוש.

תפילה לבדה עוד לא פותחת, אכן, שערים בחומות אבן, אבל גם לא טאנקים לבדם. בלעדי המתפלל שהצניח אלפי שנים מרחוק ומקרוב את תפילתו אל הכותל, על בנין בית המקדש, על מלכות בית ישראל שתקום, על עם ישראל שישוב לארצו, על פרנסתם של ישראל שתהיה מוצויה, ולא שכה לבקש גם על תיקון עולם במלכות שדי — לא היו צנחני ישראל היום מניעים אל הכותל כמו שבא אל ביתו.

ממקור אחד באו ואל מקור אחד שבים גם הד מעות ששפכו יהודים על הכותל וגם הדמים ששפכו עליו היום חיילי ישראל.

(גאולה כהן, "מעריב" 4.8.67)

הרב צבי יהודה קוק:

ירושלים — לב הארץ

כשם שבכל דבר יש מדרגות כן בענין הקדושה. כל העולם הנכבד מלא בהכנות ואין להתעלם מכך ולמשמש את ההבדלים שבכריאה. כך ברא אלוהים את העולם. אבל, דיפרנציאציה אינה כפראציה, הבחנה אין פירושה פירוד. הפירוד מביא לידי מלחמות, ההבחנות — לידי שיתוף פעולה, לידי הרמוניה. גם בגוף האדם יש הבחנה בין אבר לאבר, וכשם שבגוף האדם יש אבר שיש בו מרכזיות מיוחדת, הלב, כך ירושלים כיחס לשאר מקומות בארץ. שכם וג'נין, למשל, שייכות לנו כמו ששלנו היא ירושלים, אבר מאברינו, ואסור לנו לוותר על אחד מהם, אך מה ששייך למרכזיות מיוחדת, הנה בירושלים יש ריכוז כל הכוחות

הפנימיים של העם: היא היתה מקום המלוכה, קרש הנבואה, מקום המקדש, שכלשכת הגזית שלו היה גם מושב הסנהדרין. עיר שעוצמה מדינית, רוחנית, מוסרית ומשפטית חברו בה יחדיו. כל הארץ היא ארץ בחירה, אבל גם בתוך ארץ-ישראל מדובר בתורה על מקום „אשר יבחר בו ה' אלוהיך“.

יראת קודש

הכותל אינו בית-כנסת, זה יותר מזה. אם בית-כנסת הוא מקדש מעט — הכותל, שהוא חלק מבית-המקדש, האם לא מן הדין הוא להרגיש במקום הזה חרדת קודש? שמעתי שקוראים לזה כפיה דתית, אבל מה שייך יראת קודש לדתיות? זה שייך להזדהות עם יחס הדורות לכותל, והיחס של הדורות היה של יראת קודש, וליראת הקודש הזו היו דפוסים שנתקדשו. נכון, אלפי שנים עמדו יהודים והתפללו ובכו ליד הכותל, אבל הכותל לא נעשה מקום קדוש בגלל התפילות או הדמעות, אלא התפילות והדמעות באו רק לבטא את רטט הקודש שחש יהודי במקום הזה. מום שיש במי שאינו מסוגל להרגיש חרדת קודש במקום קדוש — מום שזקוק להרחמים — למה להטיל אותו על אחרים?

תחושת דורות

בכוונה אינני מדבר על התחשבות ונימוס, לא זה צריך לצפות מיהודי ליד הכותל, אלא דווקא שישתף עצמו באותה תחושת דורות, באותו גניוס לאומי ואלוהי, שאלפים שנה היה טבוע בשורות האבנים האלה. שמעתי ש־אומרים: „אנחנו כבשנו את הכותל — מי יאמר לנו מה לעשות?“ מי זה, „אנחנו כבשנו“? — מה זה, כל אחד כבש את זה באופן פרטי? האם לא כבשנו את זה בכוח כל עם ישראל?

הסברה מתוך אהבה

הכל ענין של אי-הבנה, אבל משום כך אני

ייחודו של הכותל

הכותל-המערבי, שריד בית-הבחירה, הוא ה־מקום המקדש ביותר, מרכז התפילות ופמל הר־ציפות של ירושלים היהודית. ייחודו מחייב את

החושב שזו קנאות צרה מצד אותם דתיים ה־גוערים במקום להסביר. צריך רק להסביר נכון, בדרך של ידידות ואהבה ולא ב„לאומים“ ב־הרמות ואיסורים, בהתנפלות שיש בה יותר משום חילול שמים מאשר כבוד. ואשר לענין המחיצות: אני משוכנע שגם ענין זה של ה־הבדלה בין נשים וגברים ליד הכותל זה רק ענין של הבנה בשלמות, כי כל דבר שלא רואים אותו בתוך השלמות יכול להיות קריק־טורה. גם בענין זה של ההבחנה בין שני ה־מינים אנו רואים את עקרון ההבחנה היסודי שעובר בכל הבריאה. אמרנו שההבחנה אינה פירוד, ואין לזה שום שייכות להעדפת מין אחד על השני. יש רק ענין של פונקציות שונות, כל אחד ממלא את תפקידו. היהדות היא מאד ריאלית, אינה מתעלמת מהטבע ואינה מדכאה אותו — היא רואה אותו ומתייחסת אליו בעינים פקוחות; טבעי הוא איפוא שבמקום שהאדם בא להתייחד בו עם בוראו שב־שמים, ולהפנות בתפילה את עיניו כלפי מעלה — טבעי הוא להסיר מעל ידו אותם גי־רויים שיאלצו אותו להסב עיניו כלפי מטה ויפריעו אותו מהתרכזותו. ואם מישוהו בא מלכתחילה אל הכותל שלא על מנת להתרכז ולהתפלל, אלא רק על מנת לבקר „אתר אר־כיאלוגי“ — האם זה עוול לדרוש ממנו ש־יכבד את אלו שבאים להתרכז ולהתפלל? צריך לראות את יד השם במעשי הגאולה שקרו לנו בימים אלו — ואותם מבין הדתיים שאינם רואים זאת מגלים אי צדק וקטנוניות.

(הרב צבי יהודה קוק, בסימפוזיון

בהנחיית גאולה כהן, „מעריב“, 4.8.67)

מבקרו מכל החוגים לנהוג במחיצתו מנהג ה־מקובל בבית-תפילה של שומרי מצוות: צניעות כלבוש, קביעת קורת נשים, ויראת הכבוד בה־

העיר העתיקה ביקרו ליד הכותל שני מיליון יהודים. מה פירוש הדבר? זאת אומרת שהציבור הדתי ביקר ליד הכותל עשרות פעמים. לך אל הכותל ב-4.30 לפנות בוקר ומי תמצא שם? יהודים מתפללים. בקר שם בחצות, ומי תראה שם? יהודים מתפללים. יש, אם כן, הבדל בין יהודי שבא אל הכותל כדי להתפלל לאלוהיו ובין יהודי שבא לבקר שם ולהצטלם, כי זה בשבילו רק אתר היסטורי. משך דורות רבים באו אל הכותל לא כדי להצטלם, אלא כדי להתפלל.

מי שהתעניין לדעת תפילה מהחזקה עליו שיבין; כי במקום שבו מתפללים יש הפרדה בין גברים ונשים. ("דבר", 7.8.67)

נתן אלתרמן:

תוכן דתי

הכותל המערבי קשור בשרשיה ותמצייתה של הדת היהודית. הוא שריד של מקום תפילה, שריד של הנעלה בסמלי ייחוד זה וכוחה של האמונה. יתר על כן, כל פעם שיזכרו של כותל זה מתגלה בספרי הקורות, אין משמעותו זו סרה מעליו ואין בה שינוי ותמורה. כך עד עצם היום הזה. התוכן הדתי הוא העומד גם כיום אחר כחלנו, מציץ מן ההרכים.

משום כך — ובעיקר משום שהכותל המערבי הוא מקום תפילה של ישות דתית קיימת, ולא שריד של אמונה שנעלמה ואיננה — אין אחיזתם של החוגים הדתיים כאן אחיזה מופרכת, אלא היא ענין של שייכות טבעית המסתברת מאליה. ("מעריב", 25.8.67)

ליכות. יש להבחין היטב בין אתר היסטורי לבין מקום קדוש, הן לגבי הרשות האחראית לו והן לגבי ההתנהגות. אף-על-פי שגם שהייה באתר היסטורי מטילה חובות נימוס כמקובל בארצות הרבות, הנה מקום קדוש חלים בו דיני הדת ומנהגיה.

אין לשנות מן הדין

אמנם כל ישראל יש להם חלק בכותל, אבל כל ישראל מצווים לקיים כאן, "וקמת ועלית אל המקום", עלייה ביראת-הרוממות אל שריד המקום אשר בחר ד' לשכן שמו שם. יראה זו משמעה זיקה עמוקה למסורת ומצוותיה. כל נסיון לשנות מן הדין יתפרש כחילול המקום.

יראת כבוד

"את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו", מה שמירה האמורה בשבת לעולם, אף מורא האמור במקדש לעולם, לרבות בזמן שאין בית-המקדש קיים. זו יראת-הכבוד בעמוד אדם מישראל לפני הכותל. כשבשלפנים אסרו על כל אחד ליכנס אל הר הבית במקלו ובתרמילו, באבק שעל רגליו, כן היום כל הנכנס לרחבת הכותל ייכנס בכבוד למקום ולמסורתו.

(הצופה", 21.7.67)

שריהדות ד"ר ז. ורהפטיג:

מקום תפילה

אנהנו (מדינת ישראל) הבטחנו גישה חפשיית למקומות הקדושים. פירוש הדבר — גישה חפשית גם ליהודים. אבל השאלה היא, מי בא אל הכותל ומתוך אילו רגשות? ברור שהכותל קדוש לעם כולו. הנה מאז שחרור

פרופ' יהושע פראוור: היסטוריה מקודשת של ארץ ישראל הקדושה

מקומות קדושים

מהי משמעות המושג "מקומות קדושים" לעם ישראל בארץ-ישראל, כש-למעשה כל ארץ-ישראל היתה כש-

בילנו מקום קדוש אחד?

מקום קדוש במשמעות הראשונית שלו הוא מקום, שהתגלתה בו השכינה, כמו שאנו למדים מהפסוק: "של בעליך מעל רגליך, כי

מעשה ולא רק להלכה לא פסק מעולם הקשר בין עם ישראל וארץ-ישראל, מקבילה העובדה ההיסטורית, שכל זמן גלות עם ישראל שום עם אחר לא הצליח להכות שורשים בארץ ולהפוך אותה לארצו. חכמי ישראל בכל הזמנים נתנו את דעתם לשאלה זו וניסו להסביר אותה כמעשה של ההשגחה, שכן אמונת יסוד היא ביהדות שגלות העם, גלות הארץ וגלות השכינה — חד הם. יש קשר יסודי, ואולי גם סודי, בין שלושת גורמים אלה. מושג כזה של גלות השכינה — אינו קיים אגב, בשום עם אחר או דת אחרת.

זהות זו בין העם, הארץ והשכינה מתבטאת בפירוש שנתנו גדולי היהדות לשמירת מותיה של ארץ-ישראל כל עוד עם ישראל והשכינה הם בגלות. שעה שקטני האמונה בכל דור ראו בחורבנה של הארץ סיבה למי-אוש, — גדולי האמונה, כמו הרמב"ן, רואים בעובדה זו דווקא סיבה לתקווה, שכן עובדה זו אות היא לא רק לכך שהארץ אינה מקבלת זרים, אלא שהיא מחכה לבניה, ואין אי-פוא להתייחס מהגאולה.

עמים יכולים לשלוט עליה, אבל שום עם מלבדנו אינו מסוגל להיאחז בה.

המקום, אשר אתה עומד עליו, אדמת קודש הוא. אלא שהיום קיבל ביטוי זה משמעות רחבה יותר, עד שכל מקום שיש בו זיקה לעבודת פולחן ואפילו לתשמישי קדושה — בית-כנסת, כנסיה או מסגד — נחשב למקום קדוש.

מקום קדוש ביהדות, במידה שבכ"ל אפשר להשתמש כאן במושג זה, שאינו מקורי יהודי, הוא מקום שנתקדש בגלל הזיקה שבין לבין מאורי-עות וחוויות היסטוריות לאומיות, מהן דתיות, — ולא דווקא אישים ששמו קשור בתולדות האומה.

ביהדות לא רק שלא היה פולחן אישיות בחייה, אלא גם לא אחרי מותה. יתר על כן, היהדות משך דורות נלחמה — אולי גם מפחד עבודה זרה — נגד הערצת קברי קדושים וצדיקים, והציון המקראי, "מקום קבורתו לא נודע" — הוא אופייני מבחינה זו.

היסטוריה לאומית מקודשת

מושג ה"עליה לרגל" במסורת היהודים, הנוצריים או המוסלמים, ששאבה מן היהדות, אולם כיוונה אותה למשמעות אחרת. עם חורבן הבית המשיכו היהודים לעלות לירושלים כאל מקום מקדש ושריד מלוכה בארץ האבות. יש שהסתפקו בבכי על החורבן ויש שהשתקעו בה לצמיתות.

אם בנצרות יש למעשה מקומות קדושים, ורק עליידי הרחבה מילולית מדברים על ירושלים קדושה, — ליהדות הארץ כולה היא מקום קדוש אחד, והעיר ירושלים על אחת כמה וכמה. לא מקום קדוש, כיוון שהוא קשור בפולחן דתי, אלא קדושת אותו מקום, ששמו נתקדש בהיסטוריה הלאומית. ביהדות יש יחס של קדושה אל כל ההיסטוריה של העם, ש-ארץ-ישראל וכן ירושלים היא חלק אורגני ממנה.

העם, הארץ והשכינה

נכון שלעובדה ההיסטורית המעידה, של-

אהבת הדורות לירושלים

תופעה זו שהוסברה על ידי הרמב"ן
ואחרים מתוך השקפת עולם דתית-מיסטית
— ניתן להסבירה גם מבחינה רציונלית
ופסיכולוגית, שכן כדי להחיות ארץ לא
מספיק כוח, דרושה גם אהבה. כדי שגחזור

ונכה שורש בארץ-ישראל דרושה היתה
כל האהבה של עם ישראל לאי בכל
הדורות. ואם נצטרף היום הצנחן באהבה
לאבני הכותל, זה גם משום שבתוך אהבת
הדורות של עם ישראל לאי תפסה ידו
שלים, והכותל שסימל את תפארתה מימי
קדם, מקום מיוחד במינו.

קדושה היסטורית לאומית

בעית האוטנמויות של "המקומות הקדושים" בהחלט אינה רלוואנטית. גם אם יבואו
מלומדים ויוכיחו, שהמסורת של ייחוס קדושה למקום זה או אחר אינה עומדת בפני הבקורת
ההיסטורית המדעית והצדק יהיה אתם — כגון, במקרה קבר דוד, — הנה המסורת העממית
לא תקבל את דעתם, שכן גם לאלף שנות היסטוריה יש משקל, וגם הן בבחינת עובדה
היסטורית. לא רלוואנטית היא גם הסתייגותו של הרציונליסט מייחוס קדושה לאובייקטים
פיזיים — שכן במידה שאלו נתקדשו בקדושה היסטורית, שום משיגיל לא יכול לערער
את מעמדן.

מקומה המיוחד של ירושלים בהווה הלאומית שלנו, על כל הסמלים הקשורים
בירושלים, אינו יכול להתערער על-ידי רציונליסטן מפוכח. זו אינה עוד עיר בארץ-ישראל,
וגם לא סתם עיר בירה, זוהי: ירושלים. אותם לוחמים שהגיעו לכותל-המערבי, ואפילו
חינוכם היה לא-דת, או אפילו אנטי-דת, ושהרגישו, בעומדם ליד הכותל, רגע של התעלות
נפש, ביטאו למעשה את קדושתה המיוחדת של ירושלים, קדושה המשוקעת בתודעת דורות.
רק בן לעם שרואה את ההיסטוריה של עמו — וירושלים היא חלק מהותי של ההיסטוריה
הזו — כדבר שצריך לעמוד לפניו ביראת קודש, יכול להתרומם למדרגה של הודעות
כזו. ואם היו מבין אותם הלוחמים כאלה, שמצאו את עצמם לאחר רגע ההודעות הספונטני
הזה במבוכה, זה בא בגלל נסיונם לעשות ברגע השני אנליזה: כשינסו לתת לעצמם ברגע
השני דיווח-שבון, מה בעצם קרה להם, שהרי הכותל זה איך שהוא גם דת, והם הלא אינם
דתיים — עמדו ובאו במבוכה. אלא שאילו היו ממשוכים, לדעתי, באותה תהיה, היו מגיעים
למסקנה, שההודעות עם הכותל אינה בהכרח הודעות עם קדושה דתית, אלא ביטוי של
הודעות עם קדושה היסטורית ולאומית. (פרופ' י. פראוור, בסימפוזיון "מערב", 4.8.67)

מקום קדוש — ולא בית-כנסת

יעקב רבי:

מעמד של קדושה

ברור שאין הכותל רק אתר היסטורי;
על-כל-פנים, איננו אתר ככל האתרים.
לא ייתכן לסווגו יחד עם שרידי מקדש
ערד, עם התלים של מגידו ובית-שאן,
או אפילו עם בית-שערים, קומראן או מצד
דה. לכותל המערבי נתייחד מעמד סגולי
בתודעת העם כולו, — אכן, מעמד של
קדושה. כך יאמר, בלי לעשות שקר
בנפשו, גם יהודי בעל השקפת-עולם חז"ל

לוגית. שהרי הקדושה היא ניגוד לחי-
ליו, אך איננה ניגוד למה שקרוי כפית,
מחוסר ביטוי מוצלח יותר, בשם חילול-
ניות.

הקדושה איננה מונופול של בעלי-הדת,
כי היא איננה תואר או אביזר חיוני של הדת
דווקא. היא קטיגוריה אנושית אוניברסאלית.
אפשר שתהא דת בלא קדושה, ועליה כבר
התריעו נביאים בימי-קדם. כנגד זה אפשר
שיהא אדם בלתי-דת, ועם זאת מסוגל לחוש

במדרשים וזאת עתיקים ועמוקים יותר, מנחמיה ואנשי האזהות בחרב וערבים במלאכה, משלמה ומדוד אביו, אשר קנה את המקום מארזונה היבשה, אי קהה-הלב אשר לא יחוש ולא יאמר: אכן קדוש קדוש קדוש המקום הזה!

„מעלין בקודש ואין מורידין“

מה שאמור בכותל המערבי, אמור גם במערת-המכפלה ובקבר-רחל — אמנם בדרגה אחרת של קדושה. ההליכה אל הכותל מחייבת התכוונות נפשית אחרת: היא צריכה להיחשב כעלייה-לרגל. אך ברור שאין להשלים בשום-פנים עם נוהגים שמגזרים סיס מוסדות-הדת להנהיג (ובמידה רבה כבר הנהיגו) בכותל המערבי והאתרים האחרים ששחררו. אין להשלים עם סדרים אלה — גם מטעמים של קדושה... כיצד אמרו? „מעלין בקודש ואין מורידין“. ואולם שומרי הדת שלנו אינם מעלים בקודש את האתרים המקודשים שנגאלו; הם מורידים אותם. הם הופכים את המקומות הללו לבתי-כנסיות! מניח אני, כי מה שראיתי במערת-המכפלה לא בדרד-מקרה ראיתי, אלא זהו „מנהג הדת“ מקום בשבועות המעטים שהמערה מצויה ברשותנו. ובכן, מניין-יהודים נעמד אצל אחד מעמודי האולם בו מצויים קברות אבותיהם ושרה — ומתפללים מנהג. כמו בבית-הכנסת שבמקום-מגוריהם. כמו בבית-מדרש או בקלויז. הם לוקחים להם פריט אדריכלי — אחד מעמודי-התווך — כנקודת-מישען פולחנית ושופכים לידה את תחנוניהם לפני הקב"ה.

שריד המקדש — או „מקדש-מעט“?

ניהא, אם כך נוהגים יהודים פשוטים, מאמינים תמימים. אלא שכך נהגו ונוהגות גם רשויות-הדת המוסמכות! הן העמידו ליד הכותל „תיבות“ וארונות-קודש ומחיצה-כהיכל בין „עזרת-ישראל“ ל„עזרת נשים“. כמו בכל בית-כנסת, כאילו לא סגי בכותל

קדושה בכל נימי נפשו, להיפגע ממנה ול-התעלות על-ידיה. לא אתימר כאן להגדיר את הקדושה ולמצותה; היא מן המפורסמות „זאינו צריכות הגדרה לשם מתן תוקף לעצם-קיומן. על-כל-פנים, אותם רגעים של המ-יית-לב עם ענוות-רוח ועם רטט-אימה ועם הודככות והרגשת חן-וחסד, שאדם חי אותם במקום מסויים ולנוכח מאורע מסויים — רגעים של קדושה הם. יחידים-סגולה מתגלים בהם תכופות, „בינונים“ זוכים בהם לעתים גדירות יותר. הם מן הדברים שגבר ראו בהיברא האדם, הם מותר-האדם.

הכותל החי בלב

מדוע זכה הכותל המערבי למעמד-הקדו-שה המיוחד והעליון שלו? לא רק משום היותו שריד ארכיאולוגי של מרכז עם ישר-אל בימיי-קדם, אלא משום ששריד זה היה בכל הדורות מקום חי: היתה לו רציפות של חיים בת אלפיים שנה. לא כל מקום עתיק שמשמר הוא מקום חי. אין חיים בפיראמידות, אין חיים בספינקס, אין חיים במקדשי-המאיה, וכמדומה אין חיים אפילו בפרתנון של אתונה או בשרידי הפורום הרומאי. אך בכל-עת-תמיד פוכה מעיין-החיים ומעיין הדמע היהודי בכותל המערבי. יהודים שיחרו את אבניו מקרוב ומרחוק, התרפקו עליו בלבם וגם דרכו במורגליהם על מרצפותיו. זו עובדה היסטורית שאין לה אחידוגמה, שאין כמותה לרוממות.

צומת הדרכים של

ההיסטוריה היהודית

הבא אל הכותל בא בעקביהם — ממש בעקביהם — של עשרות דורות-יהודים. זהו צומת-הדרכים של ההיסטוריה היהודית. ה-צנחנים של מוטה, שגאלו את הכותל בשלהי אייר תשכ"ו, הם חוליה אחרונה בשלשלת בלתי-ניתקת של גבורה יהודית, ולאורך ה-שלשלת מתמשך ובא אלינו זרם טמיר משמעותי בריגורא, מן האומנים בני-החומות של הורדוס המלך, מיהודה המכבי ואחיו, וגם

ר' יהודה הלוי, המלאים געגועים לציון, הייתי שואל את עצמי: למה הוא מתגעגע כל כך הרבה? למה הוא לא קם ועולה במקום להתגעגע? מה הפריע לו?

גאווה על המציאות שבהווה

אני מודה שעד שהרגשתי — ובהחלט הרגשתי ב־6 ביוני משהו מעומעם בתוכי ביחס לכותל, משהו שקשה להסביר אותו — הנה עד אז לא ידעתי בכלל שיש בי איזה שהוא סנטימנט אל הכותל. ונדמה שאני יודע גם למה לא היה לי סנטימנט כזה. פשוט מפני שלא היה לי צורך בו. מיום שעמדתי על דעתי נולדתי ישר לתוך המדינה. גאווה לאומית היתה לי, וכל מה שהכותל, — כשריד של עבר מפואר — סימל בשביל יהודי הגלות, היה לי במילא. לא הייתי צריך להתגעגע אל מציאות מפוארת שהיתה. המדינה בשבילי כמדינה, ומלחמת השחרור שקדמה לה, היו בשבילי מציאות מפוארת שיש להתגאות בה.

הכותל הוא ביתי

ביחס למסורת הדתית אף פעם לא הייתי אדיש ואני תמיד חשבתי שהדת היא איר שהוא ההיסטוריה של העם היהודי, אבל יש מכפיק דברים המרחיקים את הנוער היום מן הדת. למשל, הפיכת הכותל היום לבית כנסת. נכון שהכותל קשור בדת, אבל זה יותר ממקום דתי, זה הובק את כל עם ישראל אל, ולא כל עם ישראל הוא דתי. מה הפסול בזה, למשל, שבחור יחבק את אחותו עלייד הכותל? אני לא אראה פסול בכך שיעמוד יהודי דתי ויתפלל עלייד הכותל — מדוע לא יאפשר הוא ליהודי חילוני לעמוד עלייד הכותל ולהביע את הקשר שלו אליו בדרך משלו? הכותל איננו מסגה, ששם אני אורה. הכותל הוא ביתי, ובביתי אני רוצה להיות ארוך. למה זה ביתי ואיך זה ביתי אני לא יודע, אבל אני יודע שזה בכל זאת יקר לי.

(מאיר אריאל, "מעריב", הסימפוזיון, 4.8.67)

כמות-שהוא וכאילו קדושתו של שריד-בית המקדש לא תהיה שלמה, עד שהוא לא יחסה בצילו של „מקדש-מעט“ מיסודם של משרד-הדתות או הרבנות הראשית.

במקומות הקדושים שנגאלו יש חלקי ונחלה לכל ישראל. לבלתי-דתיים ממש כמו לדתיים. לכן המסגרות והסדרים שיינהגו במקומות אלה צריכים להלום את מלאי-קדושתם ולספק את מאווי הקדושה של כל הבאים בתוכם. הרוצה להתיפלל בצל האבנים — יתפלל; אך מי שאינו מתפלל, אל יכפי עליו סדרים ומנהגות של בית-תפילה.

בסיכומי של דבר: הכותל המערבי אינו „אתר היסטורי“ גרידא, — הוא מקום קדוש; והווקא משים כד — אל ההפכו לבית-כנסת! (יעקב רבי, „על המשמר“ 28.7.67)

הצנחן מאיר אריאל:

סמל תפארת העבר

מה הרגשתי בעומדי ליד הכותל?

אני רוצה להקדים שאני לא בטוח עכשיו אם מה שאומר לא מושפע בהכרח גם מהרגש הכללי שפרץ בעם ושהתבטא בדברים ששמעתי, שראיתי וקראתי אחרי שהכותל כבר היה בידינו... עד ה-6 ביוני היה הכותל בשבילי מושג מטושטש הקשור בתמונות בספרים, בתבליטי נחושת, קיר אבנים שמי תוכו עולה איזוב ולידו מתפללים יהודים ובוכים. ועוד: הכותל היה קשור אצלי גם בסיפור ההיסטורי על יהודה הלוי, שגרמס עליידי פרש ערבי עלייד הכותל. אני זוכר שמה שהעסיק אותי בילדותי ביחס לסיפור זה היתה השאלה, אם הסיפור הזה קרה באמת במציאות ואם יהודה הלוי אמנם הגיע לארץ — או כל זה היה רק אגדה. אני זוכר שרציתי מאד שזו לא תהיה רק אגדה, מפני שכשהייתי קורא את שיריו של

לא בית-כנסת

כשם שהוא של אותו יהודי דתי.
האם אי-אפשר שנכבד שנינו את רג-
שות כל אחד מאתנו — אני את רגשותי
והוא את רגשותי? „הפקעת” של הכותל
מידי אלה, הרואים בו, יותר מכל דבר
אחר, את ערכו הלאומיים ההיסטוריים,
אינה בדיוק בגדר כיבוד-רגשות.
(משה דור, „על המשמר”, 30.6.67)

אזהרה מפני עוונות

חלילה לנו להשקיף על הכותל כעל אנדר-
טת-נצחון לאומית.
בעצם היא אנדרטה לתבוסה; יותר נכון
— לשתי תבוסות לאומיות, אשר מעטות היו
כדוגמתן בתולדות האנושות! אנו עם משו-
נה: זוכרים אנו לא את נצחונותינו (גם
הנוכה אינה הג-נצחון כמקובל אצל עמים).
אלא דווקא את תבוסותינו, והשכלנו גם לא
להפסיק שער-לעזאזל, אלא לנתח באכזריות
את אישיתנו בתבוסות („מפני הטאינו גלינו
מארצנו“). והנה עומד נגד עינינו הכותל,
וזמכיר לנו את התבוסות ואת ההורבנות.
וזמזכירנו מפני אותם עוונות של קמצא ובר-
קמצא, מפני שיגאת-חינם הן בינינו לבין
עצמנו והן בינינו לבין שכנינו.
(ג. שטרן, „על המשמר”, 14.8.67)

מרגיש אני חובה להסתייג מהכוונה להטיל
על הכותל את כל הכללים או רובם, החלים
על בתי כנסת. בעצם לא היה הכותל גם
בעבר מיועד לשמש בית כנסת, כי מהם היו
בירושלים רבים ומפוארים, אלא מקום לתפ-
לות ובקשות מאולתרות — כולל אמירת
תהלים — מקום שם כל אחד מישראל יכול
לשפוך את לבו בלי מחיצות, אם עני או עשיר,
אם גבר או אשה. הפיכת המקום הקרוב
לכותל למקום התפילות הקבועות תפגע
בערכו הכלל-ישראלי, וכתוצאה מכך תמעט
את משמעותו כנכס דתי-לאומי יחיד במינו,
והיא עלולה לגרום ליתר פילוג, ויתנכם ח"ו
במעמדה של הדת בתוך העם.

(א. דיבריהו, „עמודים”,

בטאון הקיבוץ הדתי, תמוז-אב, תשכ"ז)

אנדרטה לגבורה העברית

הכותל המערבי הוא בשבילי, ובשביל רבים
כמוני, בראש וראשונה אנדרטה נפלאה של
נצח-הגבורה העברית, תמצית-הקשרים המק-
שרת אותנו עם אדמת ארץ-ישראל. פלוני
יכול למצוא בו, מנקודת-ראותו שלו, קודם-
כל התגלמות של נכסים דתיים-מסורתיים.
איני מתכחש לכך. יש כאן עניין פשוט של
סדר-עדיפויות. אולם הכותל הוא שלי בדיוק

סמל ההמשכיות של מורשת ישראל

היחס למקומות עתיקים בעלי משמעות לאומית — גם ירידים מקודשים מבחינה דתית שייכים
למורשת האומה — הוא מאבני הכוח לכבודה העצמי של מדינה. מדינות תרבותיות מקפידות בכך
לא מתוך שיקולים של שמירה על אטראקציות לתיירים, אלא משום שמקומות אלה הם מוקד
המחנך לאהבת מולדת ולטיפוח הישגות הלאומיות — במובן המוב של המלה. כדי להגביר את חזקת
למקומות מסוג זה יש צורך בשני תנאים: שהאתר ישא אופי כלל-לאומי רחב ככל האפשר כדי
שהעם כולו יוכל להזדהות עמו; שהמקום ילכש צורה נאה ואסתטית לכל יגרום דחיה והתנגדות
בעצם מראהו. אם לא יתמלאו שני תנאים אלה, יקשה על העם כולו להזדהות עם האתר.

הכותל המערבי כיום אינו עונה אף על אחד משני התנאים הנזכרים. אופיו הולך ומוחאם
לרחו של חוג מפויס — ולא דווקא חוג רחב. ואשר למראה המקום ולמדידת העם המוב שבסדרו
החזקתו, ספק אם גם הציבור האמור שבע-נחת. הנעשה ליד הכותל ומסביבו אינו הולם משי-
בתה אתר כה יקר ורב משמעות לאומית, או דתית, כמו הכותל המערבי.
(T. M. „דבר”, 31.7.67)

עלייד הכותל וסביבו

להכעיס יופיעו לפני הכותל בצורה המרגיזה את המתפללים שכולם מנאמני המסורת.
(א. י. בראוור, "הארץ", 10.8.67)

כבוד וביראה

ואם עמנו נדבק למנהג של כיסוי-ראש — חייב כל אדם, יהודי או לא יהודי, לגשת לכותל המערבי בכיסוי-ראש. וכשם ששום אדם לא ירשה לעצמו להיכנס לכנסייה נוצרית, למשל, בכיסוי-ראש, כך בל יבוא הנה בגילוי ראש. ואין זו בושה כלל. זהו מנהג. כך נוהג עמנו — ולא קשה להבין ולעשות. ואין לגשת בשבת אל הכותל המערבי כשסיגריה בפה. לא יהודי ולא לא-יהודי. אי-הדלקת אש בשבת היא מוסדות דתנו. לא אחד מבני עמנו נהרג על „לא תבעור אש ביום השבת“. אין זו בושה כלל אם נדע לכבש את היצר ולא לפגוע בערך כה כביר שבני עמנו הקריבו את נפשם עליו, וגם היום יש רבים רבים שיקריבו.
(יהושע מנחם, „דבר“, 6.8.67)

התנהגות הולמת

השאלה היא פשוטה: האם ביחסנו כ- לפי מקומות בעלי משמעות רגשית או היסטורית צריכים אנו לנקוט מבחנות? הופעה חיצונית אותה דרך שאנו נוקטים כלפי כל מקום אחר? האם מקום אינו אומר משהו יותר מאשר מונח גיאוגרפי? מהו הגבול שבו המקום והמעמד כופים עלינו התנהגות?

במקום שישנם עקרונות שם ישנם חובות. איסורים והיתרים בכל תחום מתחומי החיים ובכל תחום מתחומי ההתנהגות האנושית. „סמלי הדת“ הללו נמצאים בכל מקום. גם בתחומים החילוניים ביותר של החיים. הם סימן ההיכר של כל תרבות הראויה לשם זה. בכל מקום קוראים להם בשם אחר, אבל

סדרים ותקנות

כדי להבטיח התנהגות נאותה בסביבות הכותל הקדוש וכדי לאפשר עיצוב הולם של סביבתו — הכין שר הדתות תקנות שעיקריהן:

- מניעת חילול שבת בסביבות הכותל.
- איסור אכילה ושתייה בסביבות הכותל.
- איסור עריכת אסיפות בסביבות הכותל.
- הקפדה על לבוש ההולם את קדושת המקום.
- איסור על הליכה בגלוי ראש בסביבות הכותל.
- איסור על הצבת הפצים למרגלות הכותל.
- איסור קבצנות בסביבות הכותל. וכן שורה של סייגים ותקנות שעיקרן השמירה על קדושת המקום וכבודו.

התקנות — ובציוען — נעשה בתאום עם הרבנות הראשית לישראל. שהוא הגורם הדתי העליון ליהודים בישראל. התקנות סעונות לפי ההיקף אישורו של שר המשפטים.
(מ. ההוראות של משרד הדתות)

דרך-ארץ קודמת

אין הקדושה נושא להכרעת אנשי מדע ואכיאלוגים בכללם, אלא ענין שבאמונה, רגש ומסורת. ואם כותל זה מקודש למיליוני מאמינים, לא יוציאהו הסבר היסטורי מקדושתו בעיניהם. אנשי תרבות אין דרכם לצער אחרים, אפילו הם דבקים בפאטיש, כהגדרת הארכיאולוג את הדבקות בכותל.

אין לכפות על מישהו שיאמין בדברי חז"ל, אבל יחס כבוד למאמינים ידרוש כל בעל תרבות ונימוס. דרך ארץ קודמת לתורה, ועל אחת כמה וכמה לאפיקורסות. אל נא יהיה המקום המקודש לתפילה מדורי דורות קל בעיני הכופרים בקדושה מבית כנסת או בית תפילה של דת אחרת. רק כופרים

בות, ומהם כללי-התנהגות תרבותיים גאוגרפים. (משה דור, "על המשמר", 30.6.67)

חינוך הציבור

אין זו גם אשמתו של משרד הרבנות, שאחיינו בני-ישראל, כציבור, אינם יודעים איך להתנהג — לא במקום קדוש ולא במקום בלתי-קדוש. הצעקות והקולניות, הוללות הבלתי-פוסקת, תאוות הצילום, שנהפכה אצלנו למכת-מדינה כמעט כמו אצל האמריקנים, והיעדר יחס נפשי לערכים שאינם הומריים — מציגים אותנו לרעה לעומת כל ציבור אחר. דבר זה בולט לא רק ליד הכותל המערבי, אלא גם בכל אתר ומוזיאון אחר שמבקרים בו ישראלים, בארץ ובהוצ'ל-ארץ. (עמנו שמייר, "למרחב", 2.8.67)

העיקרון הוא אותו עיקרון. אפילו יסלק מי-שהו את סמלי-הדת מרחבת הכותל, הרי מישו אהר יצטרך סוף סוף לעסוק באותה מלאכה ולשמור על יחס הולם למקום שהוא „נכס לאומי הסטורי“, עדות לגבורת ישראל, כדי שמישהו לא יחליט, חלילה, לעשות במקום אי פעם פיקניק או משהו בדומה לזה. (בן-עמי פיינגולד, "על המשמר", 30.6.67)

הכול חייבים בהתנהגות תרבותית

מובטחני, כי אותה חיילת, שהיתה לבושה מדי צה"ל הרגילים בתקופת שנה זאת, ואני הייתי עד לעלבונה, לא נהגה קלות-ראש לגבי הכותל. אבל הסדרנים למיניהם — ספק גדול אם הם מוסמכים לקבוע, מהי תר-

הרב פרופ' אנדרי נהר,

מנהיגו הרוחני של „דור התשובה“ ביהדות צרפת :

דבר והיפוכו נפשו

תליתי-ילים של פרדוכסים נתגלו. פרדוכסים, הקשורים בסתירות הפנימיות של הזהות היהודית. פרדוכסים, המאפיינים והמאשרים את הקיום היהודי כקיום המתנגד לכל המקובל. כי אמנם המאפיין בפגישה זו לא היתה הופעתם של ה„חסידים“ ונוכחותם של ה„דתיים“ והתרגשותם של בני-הדורות שהכירו עוד את ה„כותל“ מימי המנדט, או מימי העליה השנייה. המאפיין והמפליא היו הופעתם ונוכחותם ורגשתם ודמעתם של ה„צברים“, של התלילים הצעירים, של הדור שלא ידע את ה„כותל“ וכנראה מעולם לא חלם עליו. אי-נורמליות היתה בפגישה זו ואי-נורמליות זו, דוקא היא, היא שהעידה על פנימיותו היהודית של המאורע.

אין לך מושג ישן נוסף כ„כותל“, ואין לך מושג אולטרה-מודרני כ„צבר“, והנה נפגשו הישן והמודרני, המתניות העלולה להמתין מאות בשנים, וקוצר-הרוח הקוצר-סובלנותו בתרחי-עין — נפגשו מהבחינה העל-זמנית של היהדות.

אין לך תומר-תלמי כחייל, ואין לך הונו-קדוש כחזון ה„כותל“. והנה, בסתם הפער המבדיל בין החול והקודש, בין החומר ובין החלום ונפגשו שניהם בממד העל-פיסי של הקיום היהודי.

אין לך מושג אוניברסלי כצבא, היות וכל הגוים טרם כיתתו חרבותם, ואיש איש ייטב ונישק בידיו או בגעגועיו, ואין לך מושג פרטיקולרי כ„כותל המערבי“, היות ואין לך עם כעם היהודי השומר אלפיים שנה על הורבה כעל מרכזה-חיים שלו. והנה נפגשו האוניברסליות והפרטיקולריות בסודה העל-היסטורי של תהות היהודית.

נפילת מחיצות

והנה בעוד אני בגולה ומתכוונן לעלות שוב ולהפגש עם ה"כותל" ולהנחות שנית מחזון נפלא ונבואי זה של מפל-מחיצות, גודע לי שהקימו מחיצה בכיכר שלפני ה"כותל". אין ברצוני להעלות את ה"דין" על שולחן-הדין. אין לי כעת עסק בהלכה (למ"ד קמוצה). אמנם, עסק בוער יש לי בהלכה, (למ"ד חרוקה), בהליכות עם עולם. וחוששני שמחיצה זו תחוצץ בתוך עמנו בין ה"אני" לזולתו. חוששני שעל ידי שמירה מדויקת על ההלכה תתקלקל ההליכה עליה נתבשרנו: "הליכות עולם לו". חוששני שתמורת "הרווחת" הדין, נאבד" עולם.

המחיצה חוצצת, וצו-השעה הוא לא לחצוץ אלא לאחד.

צו-השעה הוא לאחד את הגופים הנפרדים של כנסת ישראל.

"הכותל המערבי", הוא הסמל והדגל של אחדות העם ושל אמונו העם. אל תעשו אותו מקום להפרדה, אלא לפגישה. (פנים אל פנים, י"ב מנחם אב תשכ"ח)

לסיכום הדיון :

בנושא על הכותל המערבי סופרה בקצרה ההיסטוריה שלו ותואר מקומו של הכותל במסורת ישראל ובסיפורי-העם. גאולת הכותל ושיחורור ירושלים כולה ע"י צה"ל עוררו גלי התרגשות בלב העם היהודי בישראל ובתפוצות. הצנחנים, שהגיעו אליו ביום הכיבוש עייפים ופצועים, רצו לעברו בהלמות-לב, בשאגות, בשתיקה, ועמדו והביטו בו בכאב ובדמעות ובשיר, כאילו נשאו על גבם אלפיים שנה.

הכותל הוא מקום קדוש ומקום תפילה, קדושתו היסטורית והוא סמל לאומי כללי, המשמש אנדרטה לגבורה היהודית ומופת להמשכיותה של מורשת ישראל. עם כיבוש הכותל נפגשו החלום עם המציאות, דורות קדומים עם הדור הישראלי הצעיר, וכל חלקי האומה נתלכדו לאחדות אחת.

כיצד נשמור על המקום הזה בירת-קודש, בנימוס ובדרך-ארץ, מתוך כבוד למקום וכבוד לאדם המבקר בו?

לקריאה נוספת :

- ד"ר יום טוב לויןסקי : ספר המועדים, כרך ז', הכותל המערבי, הוצ' "דביר", עמ' 337-367.
- "מהנינים", בעריכת מנחם הכהן, חוברת ק"ו, המוז' תשכ"ז, הוצ' הרבנות העבאית הראשית.
- חוברת המוקדשת לכותל המערבי במסורת ישראל, פ"ח עמודים. ● ד"ר דב נוי : סיפורי הכותל, "מחניים" ע"א. ● ארי אבן-זהב : בסוד עניי הכותל, הוצ' "יבנה" ת"א, 1942 ● יעקב רימון ויוסף ז. וסרמן : ירושלים העתיקה, ירושלים, תשי"ח, עמ' 57-94. ● ד"ר זאב וילנאי : אנדות ארץ-ישראל, הוצ' קרית-ספר, ירושלים תשי"ב, עמ' 40-47. ● ד"ר זאב וילנאי : "ירושלים, העיר העתיקה", הוצאת "אחיעזר", ירושלים. ● "ספר ירושלים" בעריכת פרופ' מ. אבי-יונה, הוצ' מוסד ביאליק. ● מנחם הכהן : "אבנים מספרות", הוצ' משרד הבטחון ו"דבר".

יהודים וכנושאים בא-צות הבדית

יהודים וכנושים – האתגר לפלוראליזם

מאת פרופ' נתן גלייזר

משוכנע, שהלה מנצל אותו... האנטאגוניזם כלפי, בעל-הבית היהודי הוא כה נפוץ, עד שנהפך לחלק בלתי-נפרד כמעט מהתרבות העממית של הכושי העירוני בצפון, וכמו כן, לרשימה הזאת צריך להוסיף את הסוחרים היהודיים ברובעי העסקים הכושיים, שלקוחותיהם מאמינים שהם מוכרים להם סחורות נחלת במחירים גבוהים ובאשראי לא-נזה (טענה שעליה היו הסוחרים יכולים להשיב בהסבר, שהם רק מכסים את הוצאותיהם הכספיות הגדולות יותר – מפאת פיגור בתשלום מים ומעשי שוד – בהחזקת עסקים באזור כושי, בתוספת פיצוי על הסכנה הגופנית הכרוכה בכך).

האנטישמיות – אמצעי להזדהות

מכל מקום, זמן רב לפני שנולדו רבים מ- אותם צעירים כושיים שהשתתפו בקיץ אש-תקד בהתרחבותן ובבזיון של חנויות יהודיות בהארלם, בבדפורד-סטיובנסט ובפילאדלפיה, הסביר ד"ר קלארק באופן ברור למדי את הבסיס לאנטישמיות השוררת בגיטאות הכושיים.

הוא אמר, כי זוהי גירסה מיוחדת של רגש נגד הלבנים, השואב מן העובדה, שלכושים יש מנע יותר ישיר ובלתי-אמצעי עם יהודים מאשר עם לבנים אחרים, רגש השואב גם חיזוק ממעמדם הנחות של היהודים בחברה האמריקנית, המאפשר לכושי למצוא במזו-רות של היותו אנטי-יהודי את אחד האמצעים המעטים שלו להזדהות עם הרוב האמריקני.

המתיחות בין כושים ליהודים אינה תופעה חדשה, ואף לא תוצאה של מהפכת זכויות האזרח. במאמר שפירסם ד"ר קלארק על יחסי הכושים והיהודים ב"קומנטארי" לפני עשרים שנה הוא תיאר את רגשותיהם המרים של המוני הכושים הצפוניים כלפי יהודים. אין זאת אומרת, שרגשות אלה מגעו שיתוף פעולה בין מנהיגים כושיים ויהודיים – שיתוף-פעולה יעיל, שמילא בשנים שלאחר מכן תפקיד נכבד בהבאת תעסוקה הוגנת, דיור הוגן וחינוך הוגן ליישובים רבים, למעשה לרוב המדינות הגדולות של צפון ארה"ב ומערבה. אך אף אם היו היחסים בין המנהיגים כאשר היו, העובדה היא, כי בקרב המוני העם לא התנסה הכושי ביהודי בתורת כותף או ידיד או בעל-ברית, אלא, בקיצור, בתורת מנצל.

טענות על ניצול וקיפוח

וכך כתב ד"ר קלארק: "עוונות-בית כור שיות מסוימות טוענות, כי עקרות-בית יהודי דיות המעסיקות אותן הן נצלניות למעלה מן המידה והתבונה. שחקן כושי מספר במלים מרות, שלעתים קרובות הוא מקבל תשלום נמוך מדי עד להתריד מידי מפיק יהודי. בדרך כושי הש גיגור כלפי הסוכן היהודי שלו והוא

נתן גלייזר, לשעבר חבר מערכת "קומנטארי", הוא עתה פרופסור לסוציולוגיה באוניברסיטת קליפורניה בברקלי. מחקר נודע של בעיות את-ניות בחיים אמריקניים, גלייזר הוא אחד המחברים (יחד עם דויד ריסמן ורעואל גני) של "ההמון הבדד".